

Milan Lenuci

Snješka Knežević

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb (vanjski suradnik)

Lenuci i »Lenucijeva potkova«Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 9. 12. 1994.

Ovaj se rad oslanja na istraživanja interpretirana u studijama *Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke »Zelene potkove«, Geneza trga maršala Tita i »Zelena potkova« u Zagrebu te Geneza »Zelene potkove« u Zagrebu. Prilog povijesti urbanog razvoja Zagreba u XIX. stoljeću*,¹ posvećenima povijesti najvećega urbanističkog dostignuća i monumentalnog *Gesamtkunstwerk*a 19. stoljeća u Zagrebu – osmodijelnoga perivojskog okvira središta Donjega grada. U njima se dakako razmatra i udio Milana Lenucija u nastanku toga djela, budući da mu se kao glavnom urbanistu posljednjih desetljeća devetnaestoga i prvoga desetljeća dvadesetoga stoljeća pripisivalo autorstvo toga djela, pa je perivojski okvir nazvan *Lenucijeva potkova*. U navedenim se radovima osporava Lenucijev udio u nastanku ideje u okvirenju novoga gradskog središta trgovima-perivojima i utvrđuje njegov udio u procesu realizacije te ideje njegovim projektima za uređenje pojedinih dionica perivojskog okvira.

Ovaj rad prikazuje te Lenucijeve projekte kronološkim slijedom i predstavlja Lenucijevu viziju jedinstvenog uređenja parkovnog okvira donjogradskog središta primjenom modela što ga je stvorio 1897. godine. Drugim riječima: ostvarenje ideje koja nikada nije detaljno artikulirana.

Ta je ideja prvi put formulirana 1882. godine – i tekstem i nacrtom. Tekst utvrđuje položaj perivojskog okvira, a nacrt dimenzije i format njegovih pojedinih dionica. Nova regulatorna osnova Zagreba (1887/1888) potvrđuje ideju o perivojskom okviru središta Donjega grada, začetu prije deset godina. U osnovi se utvrđuju tri dijela zelenog okvira: *Istočni, Južni i Zapadni perivoj*. Za detaljno oblikovanje neurednih dionica u osnovi nema nikakvih određenja.² Dotadašnja praksa uređenja trgova – obilježena povremenim zahtjevima za smještaj zdanja reprezentativnih institucija, prigodnim raspravama i odlukama neutemeljenima nekim planom – navela je Milana Lenucija, od 1892. predstojnika *Gradskog ureda* Gradskog poglavarstva Zagreba, na razmišljanje o jedinstvenim načelima stilizacije perivojskog okvira. Regulacijom *Trga Franje Josipa I* (Trga kralja Tomislava) Lenuci je 1897. godine stvorio model što ga je poslije bezuspješno nastojao primijeniti i za uređenje *Zapadnog perivoja*.

Lenucijeva vizija jedinstvene stilizacije parkovnog okvira središta Zagreba na razini je ideje o cjelini, u nastanku koje on nije sudjelovao. I ideja i vizija njene razrade posjeduju izvornost i utopijski naboj kojima se svrstavaju među najviša djela kulture historicizma u Zagrebu.

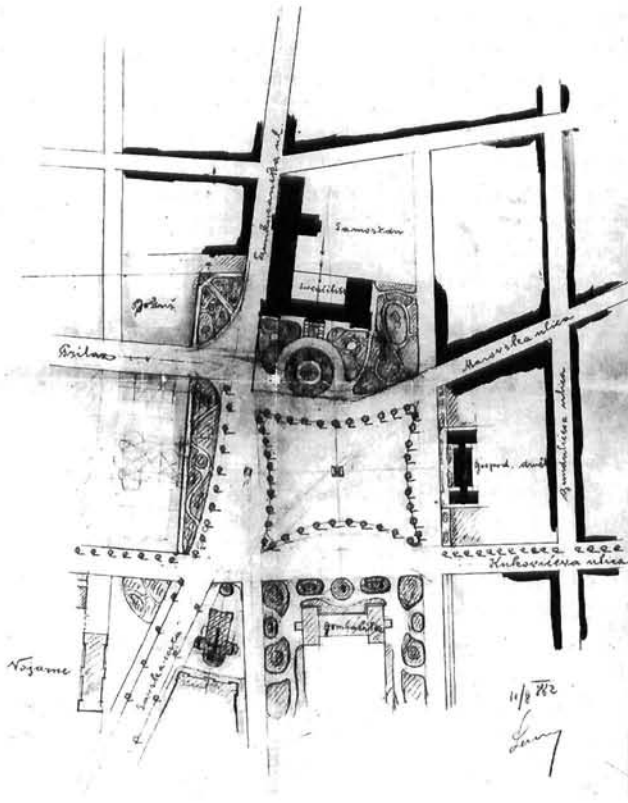
Prvi projekt Milana Lenucija za neki dio perivojskog okvira potječe iz 1882. godine. Posrijedi je studija za uređenje *Sajmišta* (Trg maršala Tita) kao perivoja, razrađena u četiri varijante.

Povod je studiji zahtjev *Akademskog savjeta Sveučilišta* od 30. srpnja 1882. godine da se s trga ukloni stočno sajmište, trg uredi kao perivoj i preimenuje u *Sveučilišni trg*. Zahtjev je potaknut odlukom Zemaljske vlade da se od 1. listopada 1882. godine Sveučilište s Gornjega grada preseli u donjogradsku zemaljsku zgradu svojedobno namijenjenu bolnici, a poslije iznajmljenu tvornici duhana. U njemu se sugerira »*simetrični oblik*« trga sa zgradom Sveučilišta kao središtem. Neizgrađena zapadna strana izgradila bi se po uzoru istočne, a nepravilnost trga ispravili bi nasadi duž zapadne strane trga. Na središnjoj bi plohi bio perivojski parter.

Prva varijanta studije vjerno ilustrira zahtjev *Senata* (Sl. 1). Na trgu dominira Sveučilište, okruženo nasadima: vlastitim vrtom pretvorenim u javni vrt, perivojem na središnjoj plohi te nasadima duž cijele zapadne strane trga. Građevna linija zapadne strane

Sažetak

Kako je već u prethodnim studijama dokazala da Milan Lenuci nije autor ideje o uokvirenju novoga središta Zagreba u Donjem gradu slijedom perivoja, autorica u ovom radu prikazuje Lenucijev udio u ostvarenju ideje, dakle projekte uređenja pojedinih trgova-perivoja. Naglašava vrijednost regulacije *Trga Franje Josipa I* (Trga kralja Tomislava) iz 1897., prema kojoj je 1898. trg i ureden, kao idealnog predloška za stilizaciju perivojskog okvira kao cjeline. Taj projekt izjednačuje vrijednošću s ishodišnom idejom i svrstava među najviša djela kulture historicizma u Zagrebu.

1. Prva varijanta Lenucijeve studije za Sajmište, datirana 11. kolovoza 1882.

PAZ, GPZ GO sign. 72 (kut. 79)

Trećina bloka zapadno od Sveučilišta namijenjena je nasadu, a blok je prepolovljen novom ulicom. Zapadna strana trga također je obrubljena nasadom, a gotovo nevidljiv crtež tankom olovkom daje slutnju oblikovanja bloka: s velikim soliternim objektom u sredini i izgradnjom duž ulica: Prilaza i Kukovićeve ulice.

S istočne strane sveučilišnog vrta povučena je nova ulica od trga do Samostanske (Varšavske ulice).

1. The first variant of Lenuci's sketch for the old Trade Fair (Sajmište), dated August 11 1882.

PAZ, GPZ GO sign. 72 (box 72)

One third of the block to the west of the University was dedicated to a green parterre. The block was halved by a new street. The west side of the square was also bordered by a lawn, and an almost invisible pencil drawing suggests a possible vision of this block: with a large solitaire at the centre, and buildings flanking Prilaz and Kukovićeve Street. To the East of the University gardens a new street leads from the square to Samostanska Street (now Varšavska Street).

gotovo je paralelna s istočnom, a usred bloka u osi palače Gospodarskog društva naznačen je soliterni objekt. U osi Sveučilišta planira se zajednička zgrada športskog društva *Hrvatski Sokol* i pjevačkog društva *Kolo*. Nacrt utvrđuje i dio tada još bezimenoga trga južno od *Sajmišta*: navedenim društvenim domom i crkvom na trapezoidnom bloku između toga trga i Savske ceste.

Potka Lenucijeve studije preuređenja *Sajmišta* u perivoj nacrt je izrađen također 1882. godine (Sl. 2). To je prvi nacrt u kojem je utvrđen perivojski okvir središta Donjega grada: dimenzije i format osam njegovih dionica. U tom situacijskom nacrtu nije provedena odredba važeće regulatorne osnove (1865) o ravnom spoju *Marovske* (Masarykove ulice) s *Prilazom* posred vrta zemaljske zgrade namijenjene Sveučilištu,³ ulica obilazi vrt. Tu situaciju poštuje i Lenuci u svojoj prvoj varijanti.

Istoga dana, 11. kolovoza te idućega, 12. kolovoza 1882. Lenuci je nacrtao još dvije varijante u kojima je odbacio nasade na zapadnom dijelu trga. U trećoj je varijanti klinastim nasadom sa zapadne strane perivojskoga partera pokušao stvoriti iluziju pravilnosti *Sajmišta*, kako ga utvrđuje njegova podloga: situacijski nacrt »*diela grada Zagreba*« (Sl. 3).

U posljednjoj, četvrtoj varijanti datiranoj 12. kolovoza 1882. godine Lenuci disciplinirano definira situaciju *Sajmišta* u skladu s odredbama važeće regulatorne osnove i sa situacijskim nacrtom iz 1882. godine koji se s punom izvjesnošću može tumačiti kao prednacrt nove regulatorne osnove. Potpuno odbacuje prijedlog *Akademskog senata*, provodi izravan i ravan spoj *Marovske* (Masarykove ulice) i *Prilaza* vrtom zemaljske zgrade, budućega sjedišta Sveučilišta, a jedino središnju plohu određuje kao perivojski parter (Sl. 4).

Nacrt izražava kratkoročne i dugoročne gradske planove: 1. uređenje prioriternoga donjogradskog prometnog toka *Nikolićevom-Marovskom-Prilazom* (Teslinom-Masarykovom-Prilazom Gj. Deželića) i 2. ostvarenje kontinuiranog zelenog okvira Donjega grada. Potonje najavljuje i zahtjev Gradskog poglavarstva za ustup dijela vrta Sveučilišta upućen Zemaljskoj vladi 20. listopada 1882. godine: dokument u kojem se prvi put službeno formulira ideja o perivojskom okviru.⁴

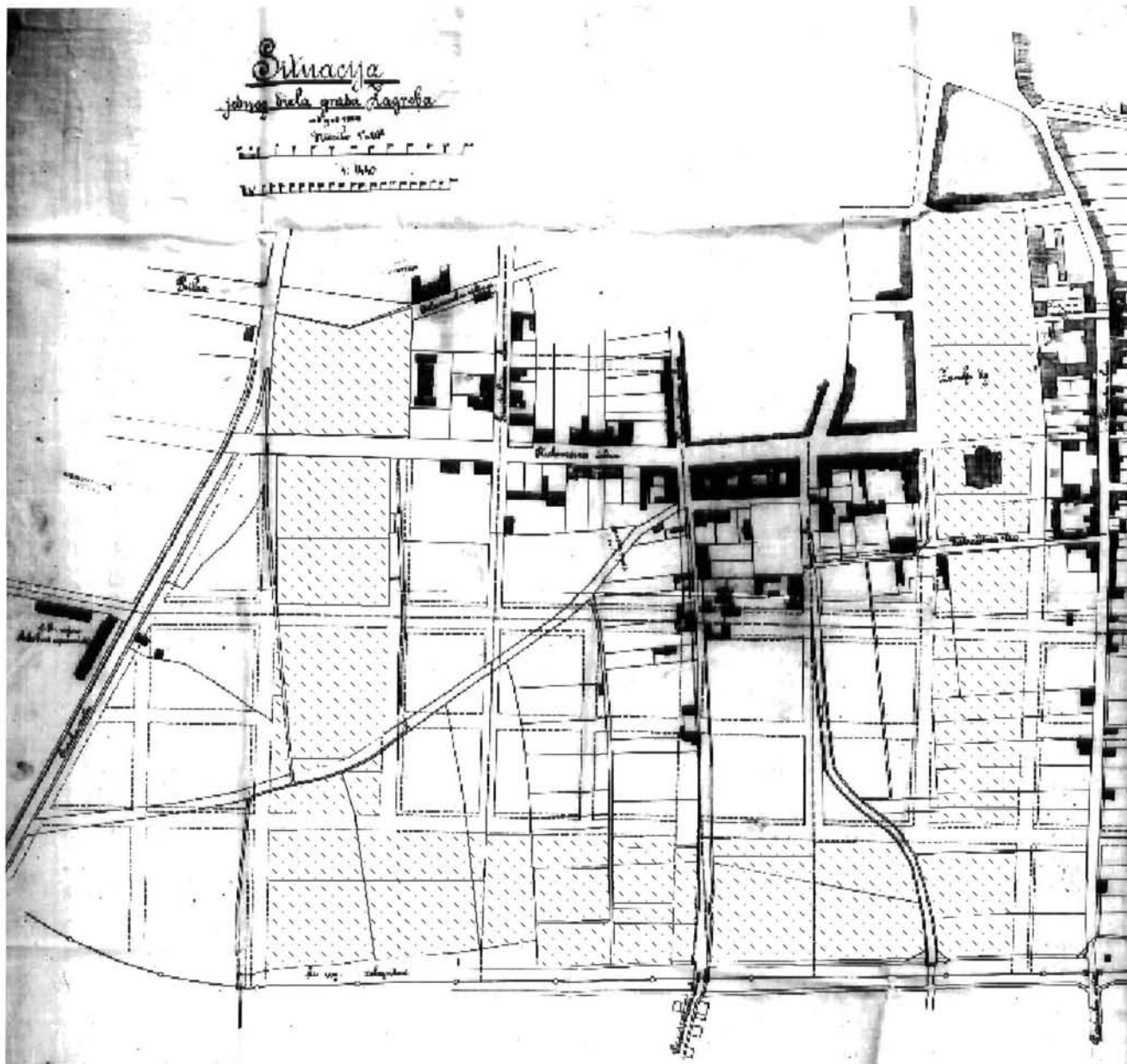
Studija iz 1882. nema značaj individualnog kreativnog iskoraka: tek potvrđuje postojeće gradske planove. To vrijedi i za nedatiran situacijski nacrt Zrinjskoga i *Akademikoga* (Strossmayerova trga) što ga potpisuje Milan Lenuci (Sl. 5). To je prvi poznati nacrt koji prikazuje uređenje *Akademikoga trga*. Može se datirati godinom 1884.⁵ I tom je nacrtu podloga situacijski nacrt iz 1882. godine. *Akademski trg* podudara se s tlocrtom trga u nacrtu iz 1882. godine. Lokacija Kemijskog laboratorija, za gradnju kojega je zemljište darovano još 1876, tek je 1882. godine ispravljena u skladu s dimenzijama i formatom trga. Darovan spomenik Sv. Jurja⁶ potaknuo je oblikovanje partera sa središnjim rondoom na liniji povijesne *Voćne ulice* (današnjih ulica *Matićine* i *Katančićeve*), koja je rasijecala perivoj. I taj se nacrt zasniva na prethodno utvrđenim uporištima: odluci o lokaciji Laboratorija i kardinalovoj želji o smještaju spomenika.

No u objema Lenucijevim nacrtima, iz 1882. i iz 1884. godine, već se nazire misao čisto stilizirana u regulaciji *Trga Franje Josipa I* (kralja Tomislava) iz 1897. i savršeno ostvarena uređenjem toga trga 1898. godine: trg s aksijalno sučeljenim i obodno postavljenim arhitektonskim soliterima te perivojskim parterom na središnjoj plohi. Kao što studija iz 1882. ima tek značaj skice, tako ni regulacija iz 1884. godine još ne ostvaruje potpuno usklađenje urbanističkih, arhitektonskih i hortikulturnih mogućnosti.

Lenucijevoj regulaciji *Trga Franje Josipa I* prethode dvije regulacije: detaljna regulacija okoliša kolodvora iz 1891. i regulacijska osnova »za perivoj produljenoga *Akademikoga trga do kolodvora drž. željeznice*« iz 1894. godine kojoj je povod smještaj spomenika Petru Preradoviću.

Regulacija iz 1891. godine zapravo je »preinaka« važeće regulatorne osnove potaknuta željom gradskih zastupnika, članova povjerenstva za smještaj kolodvora, spojne pruge i strojarke radionice⁷ da se prijamna zgrada postavi »na os budućeg gradskog perivoja u produljenje akademikoga trga, odnosno na os kemijskog laboratorija«. Ispravak regulatorne osnove razmatra se u skupštini 6. travnja 1891. a Vlada ga odobrava 21. svibnja 1892. godine.⁸

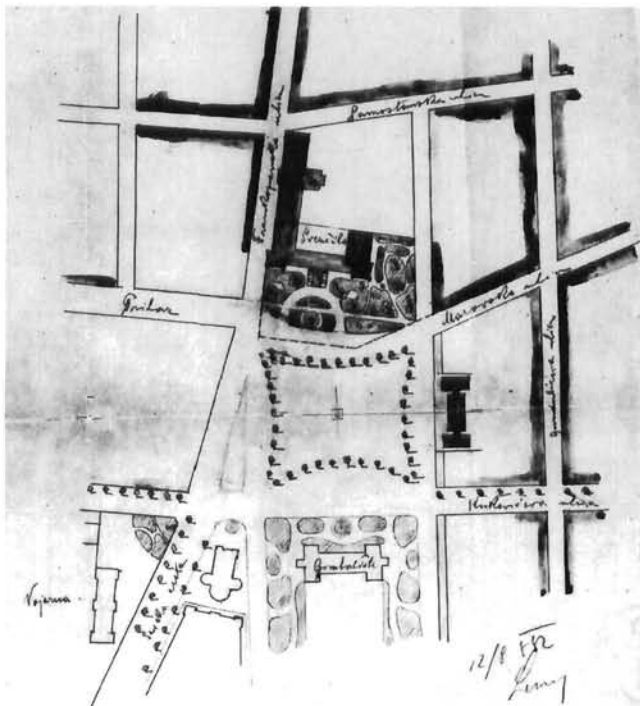
U regulatornoj je osnovi iz 1887. godine kolodvor, kao dio industrijskog područja južno od budimpeštanske pruge, u Trnju,

2. Situacija jednog dijela Zagreba od god. 1882. Detalj
HDA, UO ZV GO (KTO) kut. 35
Perivojski okvir naznačen je šrafurom kako bi bio čitljiviji.
2. Situation of one part of Zagreb in 1882. Detail
HDA, UO ZV GO (KTO) (box 35)

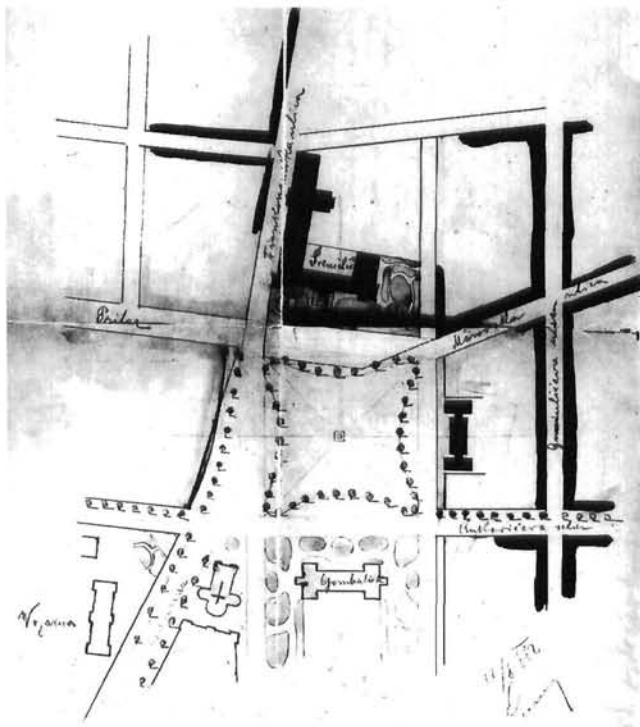
odijeljen od grada *Južnim perivojem* što se proteže od Botaničkog vrta do Petrinjske ulice. Perivoj je neprekinut, estetičan rub središta. No sada se kolodvorska prijamna zgrada zahtjevom za smještajem u središnjoj osi *Istočnog perivoja* uključuje u samo središte grada. Njenom se pročelju namjenjuje da bude reprezentativnim zaglavljem trodijelnoga perivoja. Kao što sadrži nove odrednice za arhitektonsko oblikovanje prijamne zgrade kolodvora, taj zahtjev također pretpostavlja peoblikovanje trećega, još bezimenog trga *Istočnog perivoja*, na južnome kraju kojega se očekuje nova zgrada, te *Južnog perivoja*.

Promjenbena regulacijska osnova iz 1891. godine produžuje *Istočni perivoj* do pročelja prijamne zgrade kolodvora i izravno je dovodi u dijalog sa soliterima poredanima središnjom osi perivoja. *Južni perivoj* skraćuje za trećinu: on sada seže od Botaničkog vrta do zapadne obodnice *Istočnoga perivoja*. Regulacijom se ukida dio *ulice 12* (Mihanovićeve) koji je u regulatornoj osnovi iz 1887. dijelio *Južni perivoj* od *Istočnoga perivoja* i nastavljao se kao *ulica 13* do *trga F* pri kraju tada planiranog kolodvora (Sl. 6). Neizvjesna je uloga Milana Lenucija u toj regulaciji, ali je važno, iako nejasno, da je nacrt perisan potkraj

3. Treća varijanta Lenucijeve studije za *Sajmište*, datirana 12. kolovoza 1882.

3. The third variant of Lenuci's sketch for the Old Trade Fair, dated August 12, 1882

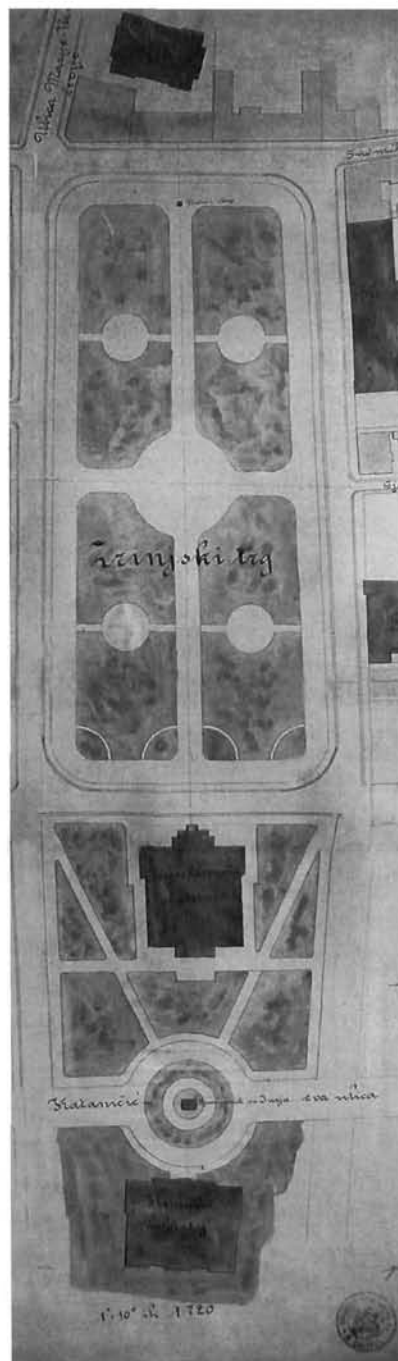

4. Četvrta varijanta Lenucijeve studije za *Sajmište*, datirana 12. kolovoza 1882.

U posljednjoj varijanti nema klinastog nasada, ali je uz cijelu zapadnu stranu trga planiran drvodred.

4. Fourth variant of Lenuci's sketch for the Old Trade Fair dated August 12, 1882

This last variant lacks the wedged parterre, which is replaced by a line of trees along the entire western side of the square

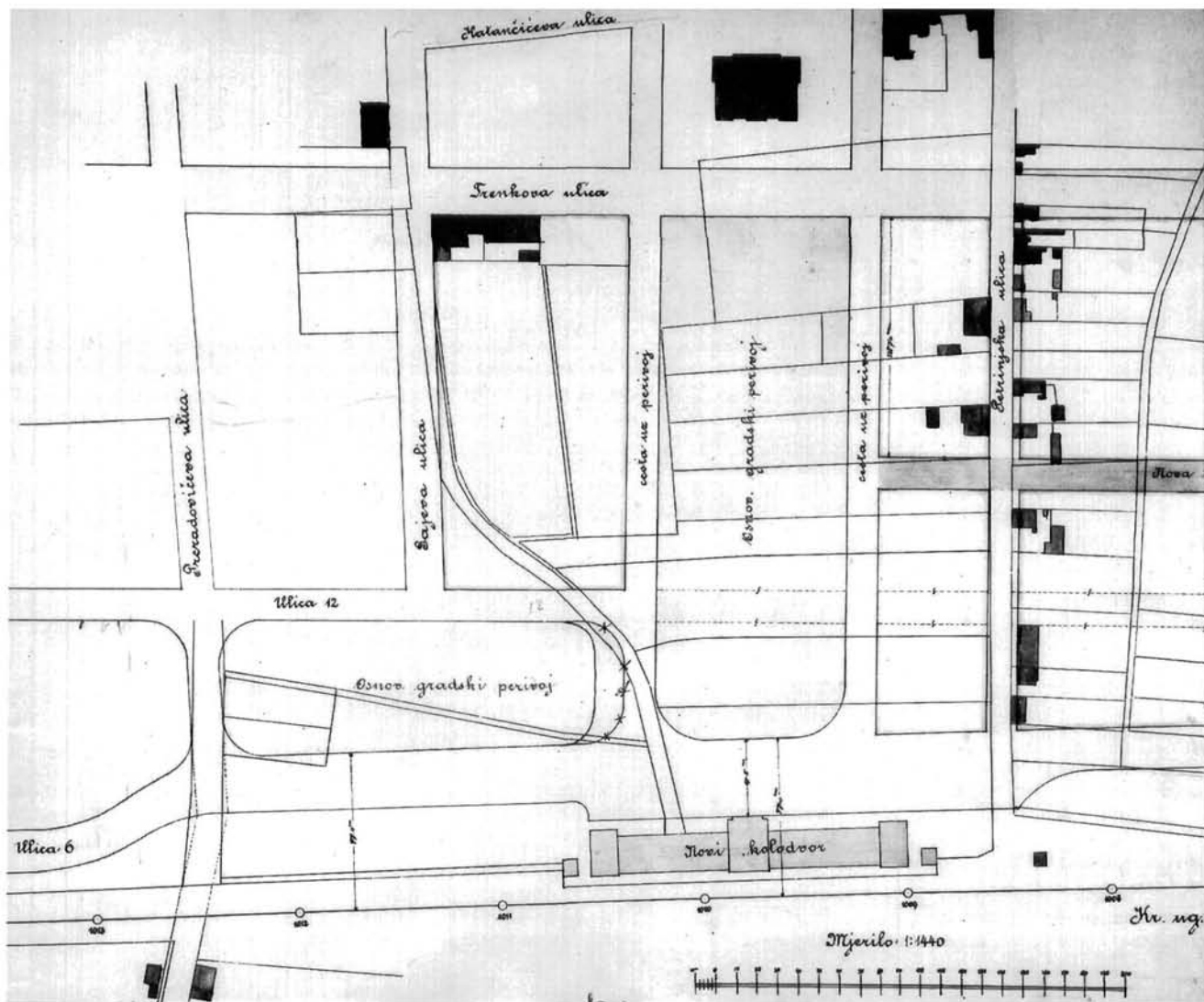

5. Situacijski nacrt Zrinjskoga i Akademičkoga trga, Milana Lenucija MGZ, Zbirka nacrti i planova

Nacrt nema značaj izvedbenog projekta, jer nisu navedene ni kote, ni dimenzije komunikacija, ni oborinska kanalizacija perivoja.

5. Situational plan of Zrinjski and Akademički Squares by Milan Lenuci MGZ, Collections of plans and projects

The plan is not a fully detailed project, lacking marks for elevations, communication dimensions or drainage of the park

Nacrt glede preinake regulatorne osnove, i to za napuštanje ulice br. 13 i trga F te otvorenje nove ulice br. 13/1, 10. lipnja 1891. Detalj HDA SB TO kut. 48

Nacrt potpisuje Rupert Melkus, predstojnik Gradskoga građevnog ureda. Ispod datuma i Melkusova potpisa nalazi se tekst »Za točnost prerisa jamči U Zagrebu 12. prosinca 1896. Lenuci«, ispisan Lenucijevim rukopisom. (Lenuci je u to doba već predstojnik Građevnog ureda.) Posve je u lijevom kutu potpis Schönstein (Makso), što dopušta pretpostavku da je taj inženjer, tada član Građevnog ureda, crtao nacrt.

6. Plan of changed regulation basis for the closing of Street no 13 and Square F, and the opening of a new street no. 13/1, dated June 1, 1891, Detail HDA SB TO (box 48)

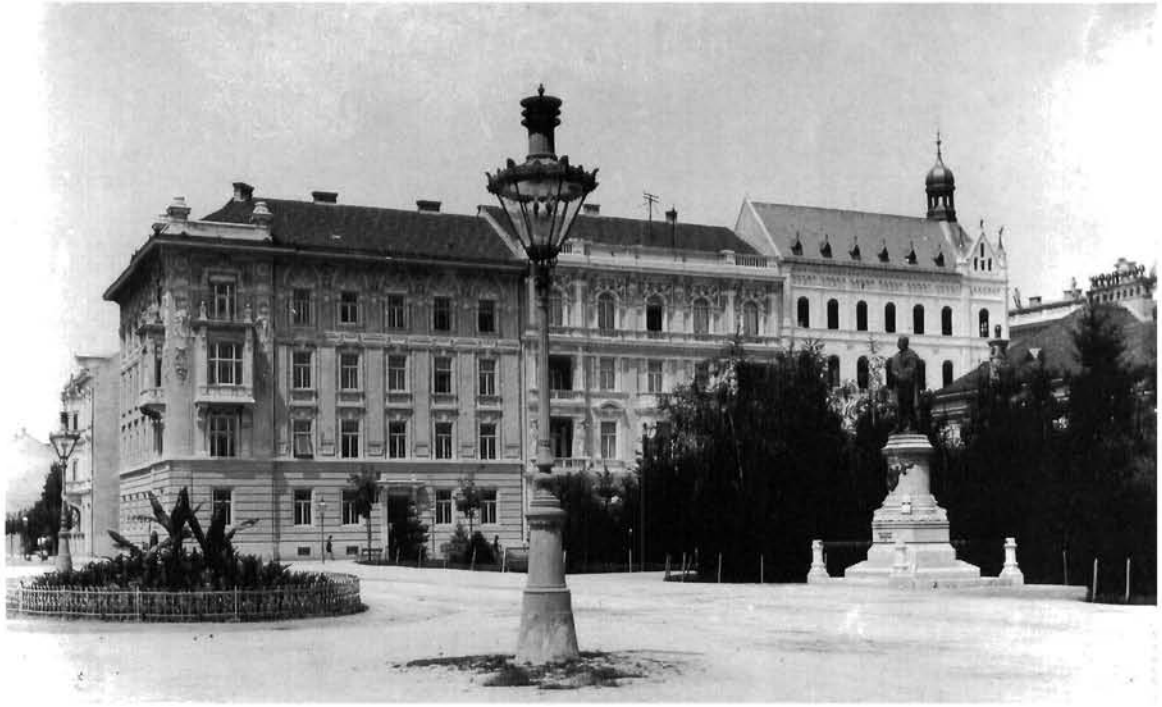
The project was signed by Rupert Melkus, head of the City Construction Office. Below the date and Melkus' signature the text »Exactness of the copy guaranteed In Zagreb January 12, 1896. Lenuci«, is written in Lenuci's handwriting. (By that time Lenuci himself was Head of the City Construction Office). In the far left corner the signature Schönstein (Makso) suggests that this engineer, then a member of the Office, drew the project.

1896. godine, dakle neposredno prije konačne regulacije trga u povodu smještaja Umjetničkog paviljona.

Mjesto spomeniku Petru Preradoviću, što ga je Stjepan pl. Miletić 1892. godine odlučio darovati Gradu i naručio od kipara Ivana Rendića, određeno je na prijedlog *Kombiniranog odbora*⁹ na skupštinskoj sjednici 6. kolovoza 1894. godine. U novinskom se komentaru sjednice tog odbora 31. kolovoza 1894. godine¹⁰ izvješćuje kako je sam gradonačelnik Adolfo pl. Mošinski »izvan dnevnoga reda« predstavio »osnovu i predlog o uredjenju nasadnih i perivoja na prostoru između drž. kolodvora i kemičkog laboratorija.« I dalje navodi se da je »Građevni ured je izradio

dotične nacрте po kojih će se ovaj prostor pretvoriti u prekrasan perivoj sa bassini, paviljoni, sgradami za restauraciju i kavane. Na tom prostoru podignut će se i spomenik slavnom pjesniku Petru Preradoviću. Perivoj ostat će u današnjem nivaeuu. S uredjenjem ovoga perivoja početi će se odmah čim ovaj predlog prihvati gr. zastupstvo.«

Gradsko je zastupstvo neposredno nakon toga¹¹ odlučilo da se uredi neposredni okoliš spomenika, što znači: prihvatilo je tek dio osnove koju komentar predstavlja kao cjelinu. O samom postojanju plana »za perivoj produženog Akademickog trga do kolodvora drž. željeznice« svjedoči tek štura obavijest o njegovoj

7. Južni dio Akademickog trga, nakon preuređenja 1895. MGZ, Zbirka razglednica
U uzdužnoj osi Istočnog perivoja smješten je u polukrugu nasada spomenik, a usred ceste koja razdvaja perivoje rondo.

7. *South side of Akademicki Square after reconstruction in 1895, MGZ collection of picture postcards*
On the longitudinal axis of the East Park a monument is placed in a semi-circular parterre, with a rondeau in the middle of the road dividing the parks

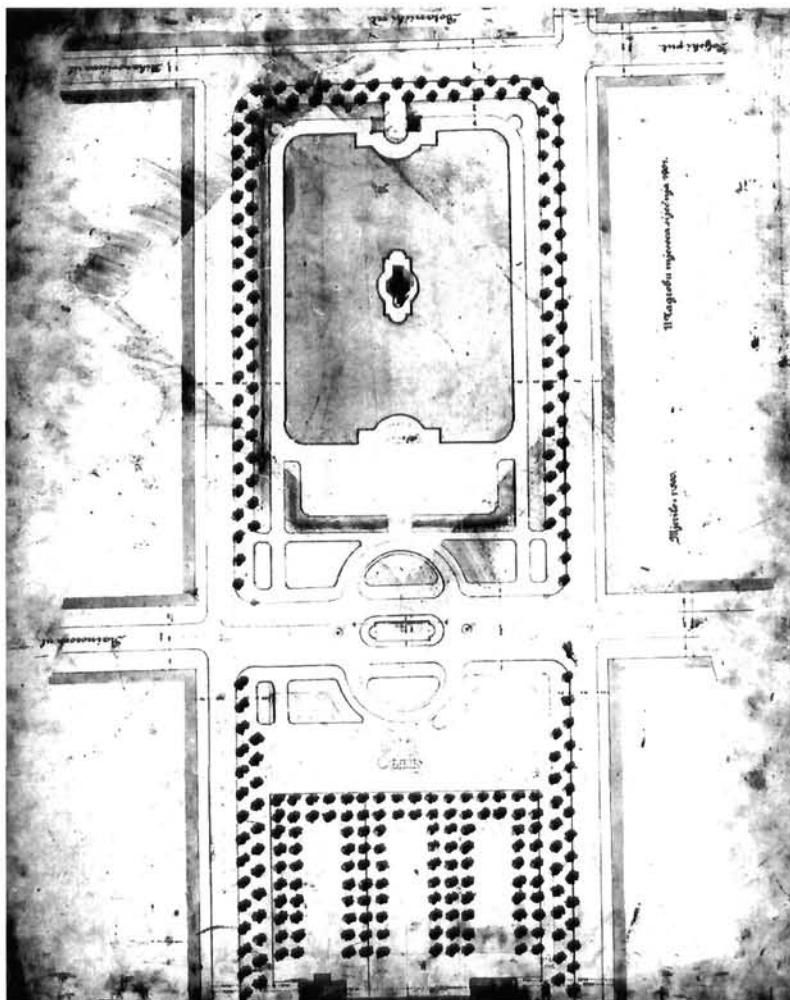
8. Privremeno ureden perivoj 1895. Fotografija je snimljena prigodom careva posjeta.
Prosvjeta, 14. 10. 1895, str. 625.

8. *Temporary arrangement of the park in 1895. The photograph was taken during the Emperor's visit to Zagreb*
Prosvjeta, October 14, 1898, p. 625

9. Dvije vizure Trga Franje Josipa I nakon uređenja perivoja 1898. Razglednice
NSB, Zbirka razglednica; MGZ, Zbirka razglednica

9. Two views of Franz Josef I Square after the definitive completion of the park in 1898. Picture postcard
NDB, Picture Postcard Collection; MGZ, Picture Postcard Collection

10. Osnova za uređenje Zapadnog perivoja, siječnja 1901.

PAZ, Zbirka karata i planova, 3829 I A 153

Klizalište je ograđeno; do njega se sa sjeverne esplanade silazi stubama u osi perivoja, a iz južnog ulaza u Mihanovićevoj ulici dvjema stubama. U sredini, na otoku, predviđen je paviljon.

Na nacrtu se razabiru naknadne intervencije tankom olovkom. Na višem dijelu sjeverno od klizališta ucrtan je objekt, a njemu nasuprot, na sjevernom trgu, još jedan manji. Riječ je očito o skici prirodoslovnog muzeja i njegova premtca iz 1903. Ta skica na osnovi iz 1901. jedina svjedoči o osnovi iz 1903. koja nije pronađena.

10. Guidelines for the West Park, January 1901

PAZ, Collection of maps and plans, 3829 I A 153

The skating rink was fenced in; access to it was gained from the north esplanade stairs placed at the park axis, and with just two steps at the south entrance from Mihanovićeva Street. On an island in the middle a pavilion was to be built.

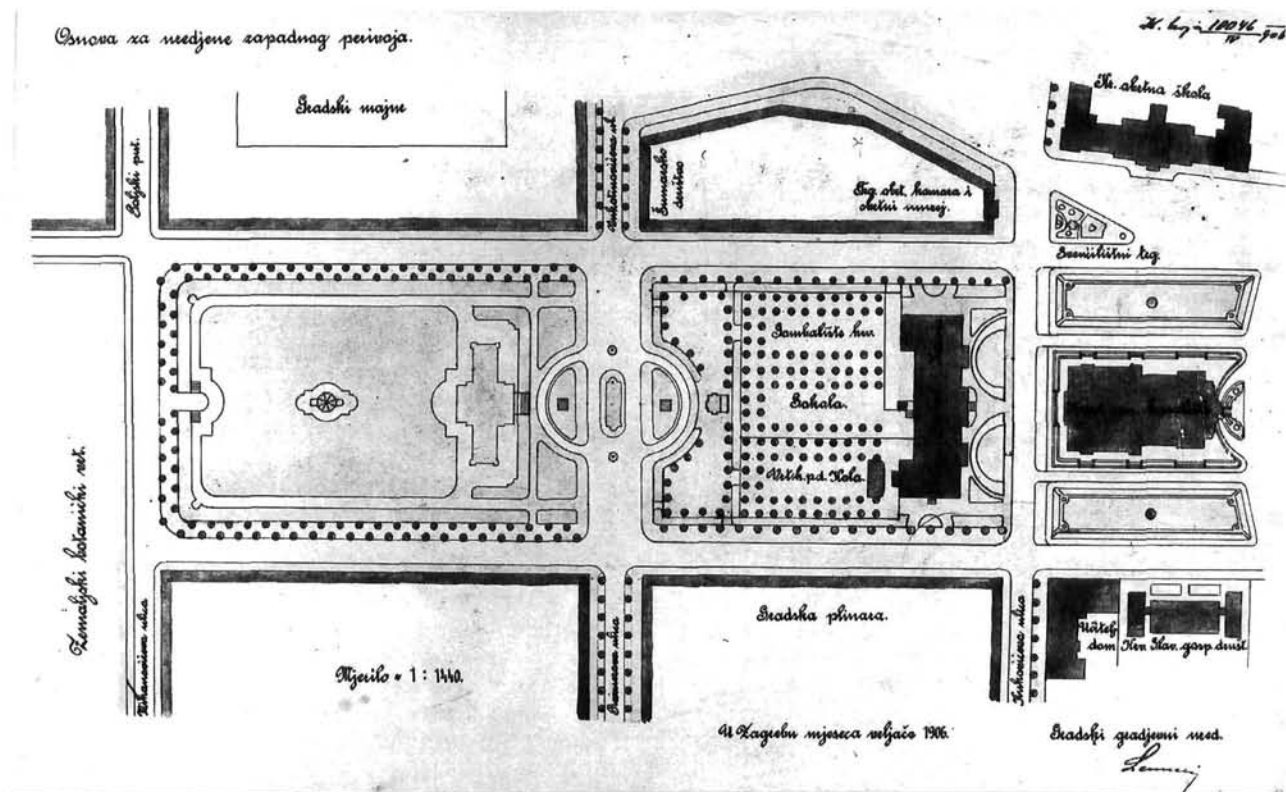
The plan shows faint traces of subsequent pencil interventions. A structure was designed on an elevation north of the skating rink, and another, smaller structure on the north square across it. This is obviously a sketch of the Natural Sciences Museum and its predecessor in 1903. This intervention on the sketch dated 1901 is the only indication that a 1903 sketch also existed, but was subsequently lost.

izradi u službenom *Izvješću* Gradskoga poglavarstva o njegovoj djelatnosti u 1894. godini. O njegovoj realizaciji zaključujemo tek posrednim putem.

Spomenik je 1895. godine postavljen u središnjoj osi *Istočnog perivoja* iza Kemijskog laboratorija, licem prema novoj reprezentativnoj prijamnoj zgradi kolodvora, odnosno planiranu, još neuređenu perivoju.¹² O perivoju se u novinskoj vijesti 29. travnja

1895. godine, mjesec dana prije otkrića spomenika, kaže: »gdje će doći i paviljon za umjetničke izložbe«.¹³

Posrijedi je paviljon za »umjetnine i historičke spomenike« u odjelu kraljevina Hrvatske i Slavonije za tzv. Milenijsku izložbu u Budimpešti u godini 1896. Početkom 1895. najavljuje se taj paviljon, a i to da će se nakon izložbe prenijeti u Zagreb.¹⁴ Informacija o budućem smještaju paviljona u Zagrebu nakon

11. Osnova za uređenje zapadnog perivoja, veljače 1906.
PAZ, Zbirka karata i planova, 3803 I A 152

11. Sketch for the west park dated February 1906
PAZ, Collection of Maps and Plans, 3808 I A 152

izložbe, objavljena 29. travnja 1895. godine – čak prije isteka natječaja za nacrt paviljona – zacijelo se oslanja na regulacijski nacrt iz 1894. godine. Tek u kolovozu 1896. godine ban Khuen-Héderváry službeno obavješuje da paviljon poklanja Gradu »pod uvjetom da se taj paviljon postavi iza kemičkog laboratorija na trgu Franje Josipa«: »vis a vis Preradovićevu spomeniku«, kako to pobliže opisuju novine.¹⁵ Mjesec dana nakon toga u novinskoj se informaciji o lokaciji paviljona kaže: »na sjevernoj strani niskoga plateau-a«.¹⁶ To podsjeća na rečenicu u novinskom opisu budućega perivoja od prije dvije godine, dakle 1894. godine.¹⁷ »Perivoj ostat će u današnjem nivau«, dakle, na izvornoj razini donjogradskog tla, a ne na visini dotad uređenih perivoja Istočnog perivoja. I uistinu, prema »detaljnim nacrtima za uređenje trga Franje Josipa« iz 1897. godine¹⁸ perivojski je parter tako i realiziran. Milan Lenuci obrazlaže to 1903. godine i predlaže također za Zapadni perivoj.¹⁹

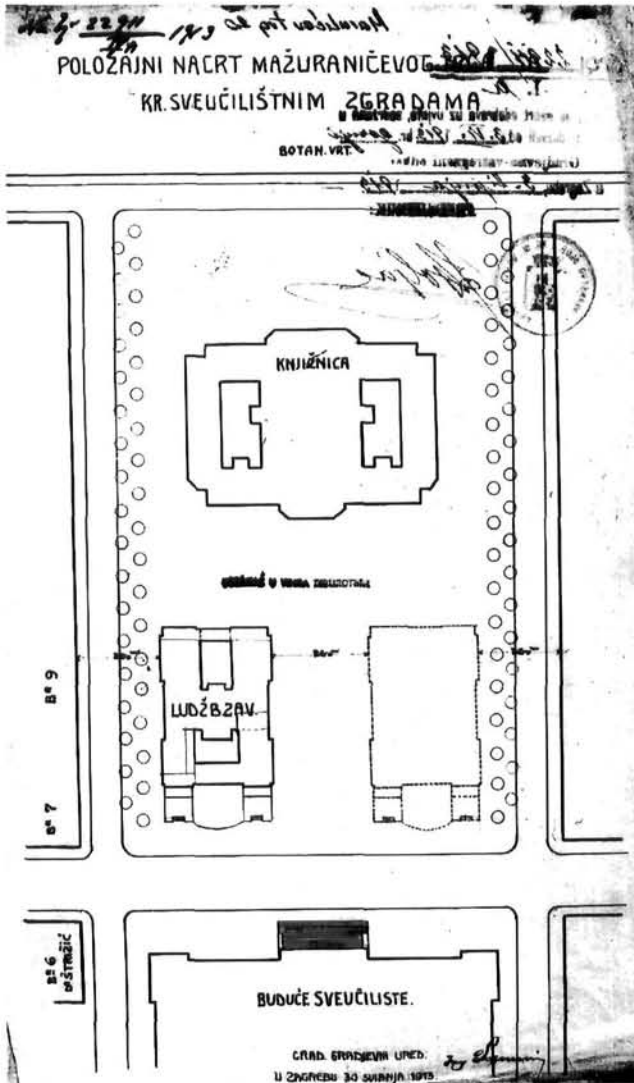
I taj, nimalo nevažan detalj svjedoči o osnovi za uređenje trga iz 1894. godine, koja je, čini se, ostala mjerodavnom za regulaciju prostora između Kemijskog laboratorija i kolodvora.

On se uređivao etapno. Sjeverni dio ureden je 1895. godine prigodom postave spomenika Preradoviću (Sl. 7). Malo kasnije, u ljetu te godine privremeno je ureden perivojski parter Trga Franje Josipa I (Sl. 8). Napokon je banova odluka da gradu pokloni paviljon i zahtjev za lokacijom potaknuo detaljnu regulacijsku osnovu za uređenje Trga Franje Josipa I te hortikulturni projekt za perivoj.²¹

Zamisao trga jednostavna je i čista: arhitektonski soliteri smješteni su na obodima, u središnjoj osi Istočnog perivoja, sučeljeni

i u dijalogu, a središnje je područje trga perivojski parter. Osobitost je te regulacije zadržavanje perivoja na nižoj, izvornoj razini toga područja. Iz svih vizura sa znatno više nasutih oboda perivoj se iskazuje jedinstvenom, preglednom dekorativnom slikom. Višestruko mu uokvirenje daje značaj estetske oaze, riječju – idealna prostora. Iz perivoja pak obodni soliteri, uzdignuti na svojim platoima, dobivaju vrijednost monumenata, a ulične fronte ulogu aktivne scenografije. Tim se rafiniranim domišljajem postiže dramaturgija odnosa između svih elemenata prostora i ujedno njihova optimalna valorizacija. Dok aksijalna postava solitera naglašava autoritet smjera sjever-jug, koji za razvoj Zagreba ima ideološki značaj te uspostavlja idealno jedinstvo zelene osovine Istočnog perivoja, perivojska ploha naprotiv afirmira jedino poprečnu os svoga trga u funkciji jedino njegova identiteta. U toj je osi povučena široka staza proširena u sredini u velik rondo s bazenom i vodoskokom, koja dijeli parter u dva jednaka polja. Svojom prostranošću polja omogućuju raskošno oblikovanje cvjetne slike. Parter se, poput cijela trga, odlikuje strogom simetričnošću te krivuljama i zaobljenjima, elementima karakterističnima za geometrijski francuski barokni park koji inspirira preuređenje svih perivoja devedesetih godina otkako je Franjo Jeržabek glavnim gradskim vrtlarom (Sl. 9).

Svojim naglašenim zahtjevom za reprezentativnošću koja se postiže sintezom svih mogućnosti oblikovanja trga i projekt i njegova realizacija svjedočanstvo su sinkretičke kulture kasnog historicizma kojoj pripada Milan Lenuci. Posebna je vrijednost toga projekta poštovanje ishodišne ideje o slijedu perivoja kao idealnog i idiličnog prostora, u koji se već početkom utemelji-

12. Položajni nacrt Mažuranićeva trga sa kr. sveučilišnim zgradama, 30. svibnja 1913.

PAZ GPZ GO sign. 1 792

Nacrt je nakon dogovora s Vladom izgrađen u Gradskom građevnom uredu u doba kada je Milan Lenuci već formalno umirovljen (1912), no još neko vrijeme obnaša dužnost predstojnika: stoga je na nacrtu njegov potpis. Uz Ludžbeni zavod na južnom dijelu sada Mažuranićeva trga (od 1911) planiran je Fizikalni institut, a na njegovu sjevernom dijelu nova velika palača Sveučilišta.

12. Situation Plan of Mažuranić Square with royal university buildings dated May 30 1913

PAZ GPZ GO sign. 1 792

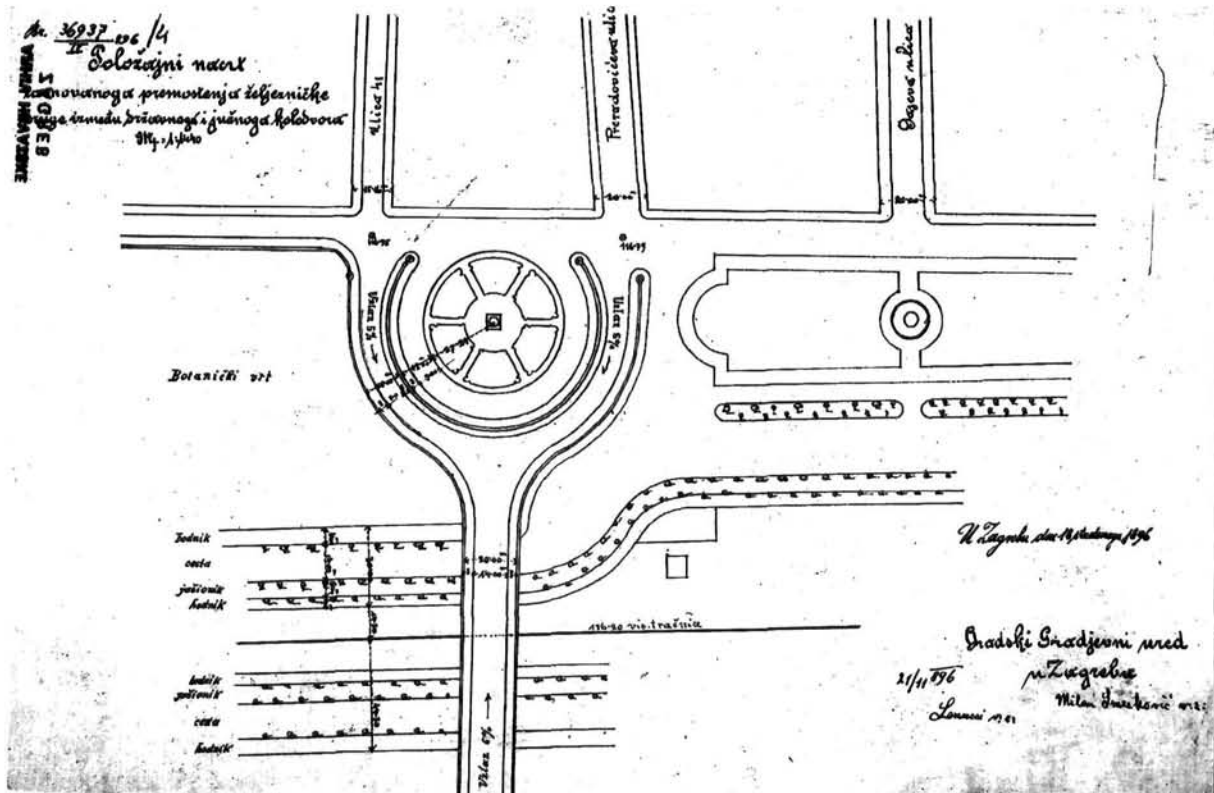
By arrangement with the Government this plan was drawn up in the City Construction Office at the time when Milan Lenuci was formally retired (1912), but still worked as Office Head: this is why the plan bears his signature. The plan included the Physics Institute on the south side of what is today Mažuranić Square, and the large new University building on the north side.

teljskog razdoblja želi interpolirati reprezentativna zdanja. Polemika o gradnji kazališta na *Sajmištu*, poslije *Sveučilišnom trgu* (Trg maršala Tita) godine 1886. prikazuje polarizaciju svijesti: dok se jedni u skladu s prihvaćenom idejom o perivojskom slijedu zalažu da se sajmišni trg uredi kao perivoj, drugi takvom *ukrasnom trgu* (Schmuckplatz) ili *skveru* (Gartenplatz) pretpostavljaju reprezentativni *arhitektonski trg* (Architekturplatz). Respektirajući potrebu smještaja reprezentativnih monumenata u perivojski okvir, Lenuci se poziva na ideju naznačenu još 1876. postavom palače Akademije na rub perivoja koja štiti prostorni, estetski i socijalni dignitet perivoja i ujedno dopušta efektanu prezentaciju arhitektonskog solitera. Njegov projekt za treći trg *Istočnog perivoja* sretan je kompromis koji pomiruje ishodišnu ideju o zelenom okviru sa zahtjevima i shvaćanjima kasnijega razdoblja. On je kreativno djelo zasnovano na poštovanju baštinenoga. Kao što će se pokazati poslije, Lenuci je svoj projekt poimao kao model za uređenje ostalih, neuređenih dionica perivojskog okvira kao jedinstvenog i cjelovitog prostora. *Trg Franje Josipa I* jedino je njegovo ostvarenje.

I osnovi za uređenje *Zapadnog perivoja* prethode čak tri regulacije: osnova za »*uređenje Sveučilišnog trga i produljenje tog trga do botaničkog vrta*« iz 1894. godine, osnova za uređenje *Zapadnog perivoja* iz 1901. godine kao dječjeg igrališta i klizališta te »*nacrt za smještenje prirodoslovnog muzeja na zapadnom perivoju*« iz 1903. godine.

O osnovi iz 1894. svjedoči tek obavijest o njejoj izradi u službenom *Izješću* Gradskog poglavarstva za tu godinu i opširniji novinski komentar.²² Prema njemu osnovu je potaknula regulacija prostora za kompleks srednjih škola (na današnjem Rooseveltovu trgu). Na području između *Hrvatskog doma* (zgrade *Hrvatskog Sokola i Kola*) uredio bi se »*velik bassain sa vodom za sklizalište, a tako isto druga dva do tri prostora za igralište djece. Ovo igralište i sklizalište nalazili bi se naproti forumu, t.j. sgradam gdje će biti smješteni gimnazija, realka i drugi učevni zavodi, pa bi radi blizine bila vrlo zgodna za učeću mladež*«. To sadržajno određenje potaknule su učestale molbe *Prvog hrvatskog sklizalačkog društva* koje od 1893. traži mjesto za svoje klizalište na tom prostoru.²³ Njima je udovoljeno 1896. godine s time da se za dječje igralište, odnosno klizalište podnesu nacrt i troškovnik.²⁴ Tek 1901. godine Milan Lenuci izradio je osnovu za uređenje *Zapadnog perivoja* kao elegantnoga športskog parka (Sl. 10). Na sjevernom dijelu, iza *Narodnog doma*, ostaje sokolsko »*ljetno gombalište*«,²⁵ a na većem dijelu južnog područja *Zapadnog perivoja* (današnji Trg M. Marulića), na nižoj, izvornoj razini tla,²⁶ planirano je klizalište. Između ta dva športska poprišta planirana je javna zelena površina koju rasijeca *Rajnerova ulica* (produžetak današnje Žerjavićeve ulice). Prostorno jedinstvo tog dvodijelnog perivojskog dijela trga naglašuje se velikim ovalnim rondoom u središnjoj uzdužnoj osi *Zapadnog perivoja*, a na mjestu gdje ih dijeli cesta. On se sastoji od sučeljenih poluronda obiju zelenih površina i ovalnog nasada nasred ceste, namijenjena zacijelo i usporanju prometa perivojem. Oblikovanje te spone dvaju dijelova športskog parka slično je oblikovanju dodira dvaju uredjenih trgova *Istočnog perivoja*, *Akademickog* i *Trga Franje Josipa*, kao što je i tlocrt perivoja potonjega trga uzorom oblikovanju trga s klizalištem.

Preinaku te osnove godine 1903. potaknuo je zahtjev *Zemaljske vlade* da joj se za smještaj novoga muzeja besplatno ustupi gradilište na *Zapadnom perivoju*: »*između Rajnerove ulice i zgrade 'Kola' i 'Sokola'*« ili »*na južnoj strani Rajnerove ulice*«²⁷ (dakle, na južnome dijelu današnjega Mažuranićeva trga ili na sjevernoj strani današnjeg Marulićeva trga). Milan je Lenuci 20. travnja 1903. godine podnio »*nacrt za smještenje prirodoslovnog muzeja na zapadnom perivoju*«. Nacrt nije pronađen, no obja-

13. Položajni nacrt zasnovanoga premoštenja željezničke pruge između državnoga i južnoga kolodvora, 16. studenoga 1896.

PAZ GPZ GO sgn. 58

Širina cesta iznosi 15 m, uspon na rampama 5%, duljina sjeverne rampe 6 m. Širina ceste na nadvožnjaku je 20 m, širina polukružne ceste oko rondoa 12 m, promjer rondoa iznosi 27,24 m, a promjer cijelog rotora 44,24 m. Ceste ispod nadvožnjaka široke su 30 m. Od pruge su ceste udaljene 14,70 m.

13. Situation Plan of Overpass across the Railroad between the State and South Railway Stations dated November 16, 1896

PAZ GPZ GO sign. 58

The access roads are 15 m wide, the ramp gradient is 5%, the length of the north ramp 6 m. On the overpass proper the road is 20 m wide, the semicircular road round the rondeau 12 m wide, the rondeau diameter 27,24 m, and the diameter of the entire rotor 44,24 m. The roads under the overpass are 30 m wide. The distance between rail and roads is 14,70 m.

šnja ga pripadno obrazloženo²⁸ i olovkom skicirana situacija muzeja na osnovi za klizalište iz 1901. godine (Sl. 10).

Muzej je smješten na sjevernom rubu današnjega Marulićeva trga »onako kako je na trgu Franje Josipa smješten umjetnički paviljon«. Lenuci preporuča »i to iz estetskih razloga, da se perivoj južno od muzealne zgrade ostavi spušten niže od okolišnih cesta, kao što je sada, pa kako se je zgodnim pokazalo kod perivoja na trgu Franje Josipa... Na sjevernoj strani navedenog cestovnog poteza, a naproti gradilištu muzealnog, skicirano je gradilište za kakav pendant muzeju«.

Situacija u 1903. uistinu sličij onoj 1896. godine, kada je banov precizan zahtjev za lokacijom Umjetničkog muzeja potaknuo detaljnu osnovu za uređenje Trga Franje Josipa I. Tada, u povodu muzeja, Lenuci je nudi kao iskušani model. Tom prigodom teorijski objašnjava njegov važan element, naime, zadržavanje niže razine dekorativnog perivojskog partera: »... ističe se u stručnim spisima, kao osobito liepo, kod botaničkog vrta u Bruselu, kr. perivoja u Laekenu, pučkog perivoja u Kölnu i t.d.«

U osnovi iz 1903. godine Lenuci je na mjestu klizališta iz ranijeg nacrti Zapadnog perivoja (1901) predložio perivojski parter. No u Osnovi za uređenje zapadnog perivoja iz godine 1906. na tom se mjestu opet javlja klizalište (Sl. 11). Taj nacrt spaja ideju o Zapadnom perivoju kao športskom poprištu sa zahtjevom o gradnji muzeja.

Naime, godine 1905. učestali su zahtjevi športskih društava za uređenje Zapadnog perivoja kako je bilo planirano 1901. Doduše, Prvom hrvatskom skizalačkom društvu već je 1903. odbijena molba za »definitivno uređenje klizališta« zbog odluke o ustupu toga područja za muzej,²⁹ a na mjestu neuređena klizališta te je godine u ljeto ipak uređeno prvo javno zagrebačko igralište za tenis na otvorenome.³⁰ Ipak su se klizači već 1904. vratili na Zapadni perivoj, gdje su ostali do 1906. godine a da im nije dopušteno definitivno urediti klizalište. No kada su iza Narodnog doma 1905. godine otvoreni novo sokolsko ljetno igralište i ljetna restauracija Kola,³¹ klizalačko je društvo uputilo Gradskom poglavarstvu predstavku da se na južnom dijelu Zapadnog perivoja napokon uredi i klizalište.³²

Ti športski planovi i vizije vjerojatno su potakli Lenucijevu osnovu iz 1906. godine kojom se dvodijelni *Zapadni perivoj* definira kao cjelovit multifunkcionalni prostor – s *Narodnim domom* i Muzejom, športskim igralištima i klizalištem te perivojem: poprište društvenosti, kulture i športa.

Ta osnova nije ostvarena, ni fragmentarno. Potkraj 1906. godine Grad je darovao Vladi gradilište na južnom dijelu *Zapadnog perivoja* za gradnju sveučilišne biblioteke i muzeja,³³ a istodobno je određeno nasipanje *Zapadnog perivoja* do visine obodnih cesta. Skupštinski je zaključak o donaciji gradilišta potvrđen i početkom 1909. prigodom revizije programa: umjesto muzeja Vlada je tu odlučila graditi sveučilišne institute.³⁴ Položajni nacrt darovana područja iz 1913. godine izrađen već nakon izgradnje sveučilišne knjižnice, nakon dogovora između Grada i Vlade o ustupu cijelog *Zapadnog perivoja* za gradnju sveučilišnih instituta te prigodom gradnje Kemijskog instituta, svjedoči o potpunom rasapu svijesti koja je napajala Lenucijeva razmišljanja o dovršenju velikog historicističkog projekta monumentalnog zelenog okvira središta Donjega grada (Sl. 12).

Osim projekata za *Istočni* i *Zapadni perivoj*, koji su pokušaji stilizacije i ocjelovljenja donjogradskog perivojskog okvira, postoje Lenucijevi projekti i prijedlozi za *Južni perivoj* iznudeni problemom prometnog povezivanja Donjega grada s Trnjem, potpuno odijeljenima željezničkom prugom i strojarskom radionicom. Taj je problem napokon onemogućio cjelovito oblikovanje *Južnog perivoja* kao javnog parka između *Trga Franje Josipa I* (Trga kralja Tomislava) i Botaničkog vrta, kako je predviđeno regulatornom osnovom iz 1887. godine.

Iz 1896. godine potječe projekt premoštenja pruge u produžetku Preradovićeve ulice (Sl. 13). Potaknut je zastupničkom predstavkom iz 1895. kojom se traži »*trajan i nesprečavan promet*«³⁵ preko Preradovićeve ulice, jedinom komunikacijom između dvaju dijelova grada u području središta, satima zatvorenom zbog prolaza i ranžiranja vlakova. Nacrt premoštenja pruge poslan je potkraj 1896. godine, kao prijedlog Gradskog poglavarstva Zagreba *Ugarskoj kraljevskoj željeznici*, koja tek na višekratne intervencije pristaje razmatrati problem.³⁶

Premoštenje se sastoji od kružne rampe sa dva prometna toka koja zaposjeda trećinu planiranog *Južnog perivoja* i mosta preko pruge. Rampu ukrašava ozelenjen rondo. Na preostale dvije trećine *Južnog perivoja* predviđen je perivoj pojednostavljena tlocrta velikog perivoja na *Trgu Franje Josipa I*.

Pregovori o realizaciji tog prometnog objekta trajali su do 1903. Godine 1902. Lenuci je osporio svrsishodnost premoštenja zbog prometnih i estetskih razloga.³⁷ Povezivanje središta grada s područjem južno od željezničke pruge preporučuje riješiti radikalno i predlaže dvije varijante: 1. podizanje pruga i kolodvora tako da sve ceste mogu proći ispod njih ili 2. potpuno odstranjenje pruga između dvaju kolodvora (današnjeg Glavnog i Zapadnog kolodvora), preinakom kolodvora u zaglavne te premještanje spoja pruga južno od Save. Preporučuje da se odustane od gradnje nadvožnjaka, to više što se u Budimpešti upravo razmatra gradnja novog ranžirnog kolodvora u Zagrebu.

Napokon, početkom 1903. godine Lenuci nedvosmisleno iznosi pravi razlog protiv premoštenja³⁸: *Krasni zagrebački »Ring«, zasnovan oko nutarnjega dijela donjega grada... bio bi namjeravanim premoštenjem upravo u sredini prekinut, nezgrapne gomile zemlje velikog nasipa oblik rampa, rastrgale bi perspektivni pogled od trga pred kolodvorom prema zapadu i sasvim bi pokvarile preugodni dojam, što osvaja svakoga tko prekoračivši prag držv. kolodvora uživa u ukusnom rasporedu mladoga, mode-*

rnoga Zagreba. Projekt premoštenja konačno je odbačen skupštinskom odlukom od 6. travnja 1903. godine.

No problem prometnog povezivanja dvaju gradskih područja ostao je otvorenim. Njegovo je rješenje Lenuci 1907. godine ponudio u regulatornoj osnovi za područje između pruga i rijeke Save svojom drugom varijantom iz 1902. godine: uklanjanjem pruga iz urbanog područja, između dvaju kolodvora. Nakon što je to radikalno rješenje 1909. odbačeno zbog vojno-strateških razloga, Željeznica je nanovo obnovila ideju o premoštenju u produžetku Preradovićeve, odnosno Haulikove ulice, o kojoj se raspravljalo od 1896. do 1903. godine a potom i na svim cestovnim pravcima prema jugu. U prosvjedu Lenuci nanovo obrazlaže: *U neposrednoj blizini mjesta, gdje bi se imalo to premoštenje izvesti, nalaze se najljepši nasadi glavnoga grada... Predloženo premoštenje u produženoj Haulikovoj ulici prekinulo bi ukusno zasnovanu harmoniju ovoga kruga javnih nasada i upravo nagrdilo čitav onaj otmjeni gradski predjel.*⁴⁰ Svjestan opasnosti ne samo te intervencije nego uopće takvog načelnog rješenja prometnog problema, Lenuci kao manje zlo predlaže neznatno podizanje pruge tako da se ispod nje mogu izvoditi cestovni podvozi. Njegova se sugestija prihvaća.

Godine 1911. *Kraljevska ugarska željeznica* izradila je kompromisno rješenje za više važnih problema – rekonstrukciju pruga u širem području grada, uspostavljanje prometne veze s Trnjem te uređenje teretnog kolodvora – koje je Grad uz neke primjedbe prihvatio. U sklopu tog sudbonosnog sporazuma, koji do danas određuje razvoj Zagreba, predviđeni su podvožnjak i cesta u produžetku Kumičićeve ulice.⁴¹ Usjek nove ceste iz Donjega grada u Trnje izgrađene 1913. tako je zauvijek raspolutio južnu osnovicu perivojskog okvira.⁴²

Milan Lenuci bavio se razradom ideje o monumentalnom parkovnom okviru Donjega grada otkako je formulirana. Štute informacije o regulacijskim osnovama »*za uređenje Sveučilišnog trga i produljenje tog trga do botaničkog vrta*« te »*za perivoj produljenog Akademickog trga do kolodvora drž. željeznice*« iz 1894.⁴³ – koje se nažalost nisu sačuvala ili pronašla – svjedoče o nastojanju sagledavanja cjeline. Kako u to doba nije postojao utvrđen sadržajni program za nove trgove, osnove nisu ni mogle imati značaj detaljnog oblikovanja. One izražavaju idealnu predodžbu cjeline, nadahnutu optimističkim nabojem te godine velikih planova (o gradnji kazališta, foruma I. Kršnjavoga, postavi spomenika Preradoviću) i ostalim više ili manje određenim željama opremanja Zagreba kao »*glavnog grada*« kraljevine. Regulacija *Trga Franje Josipa I* znači točku kristalizacije. Lenuci spaja ishodišnu ideju o idiličnom karakteru zelenog okvira, poniklu iz kulture romantizma sa zahtjevom *utemeljiteljskog doba* za ideološkom i estetskom reprezentativnošću slijeda javnih parkova i pomiruje dvije različite predodžbe: njegov je trg i idilična enklava i reprezentativni urbani prizor visoke simboličke kakvoće.

Prijedlogom te regulacije kao oblikovnog modela za uređenje *Zapadnog perivoja* Lenuci napokon izriče viziju perivojskog okvira kao jedinstvena prostora, kojemu bi primjena toga modela, kao elementa reda, osigurala identitet cjeline. Na dva ishodišna trga, *Zrinjski*: perivoj s početka sedamdesetih godina i *Sveučilišni trg* koji je stjecajem okolnosti postao arhitektonskim trgom, a ne perivojem, Lenuci veže velike, dvodijelne perivoje oblikovane prema jedinstvenim načelima, naznačenim 1894, provjerenim 1897. i predlaganim 1901, 1903. i 1906. godine za dovršenje velikog projekta perivojskog okvira. Iako se u to doba nije bavio i *Južnim perivojem*, Lenuci u svom višegodišnjem razmatranju prometnog povezivanja Donjega grada s područjem južno od željezničke pruge i kolodvorskog kompleksa neprestano izražava svijest o njegovoj pripadnosti »*estetičkom okviru*« središta grada.

Rasapom habsburškog imperija i nestankom jedne epohe povijesti i kulture Europe, i veliki je zagrebački historicistički urbanistički projekt ostao nedovršenim djelom. Čini se da je Lenuci okasnio: već u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća osipa se kulturna svijest *utemeljiteljskog* građanstva koja je iznijela ideju o monumentalnom idealnom prostoru slijeda parkova kojim se Zagreb imao legitimirati kao metropola devetnaestoga stoljeća. Svojom vizijom perivojskog okvira zagrebačkog središta Lenuci se izrazio kao historicistički umjetnik, iako se u to doba već otvara prema novim idealima začetim kritičkim odmakom secesije od *utemeljiteljskog razdoblja*. Utopijski naboj te vizije bio je tuđ razdoblju kojemu je ponuđena. Svojestven napose poznim Lenucijevim projektima, on je ponajprije razlogom što Lenucijevi najbolji projekti nisu realizirani. No on im zauvijek osigurava visoko mjesto u imaginarnome muzeju zagrebačke urbane utopije.

Bilješke

1. **Snješka Knežević**, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 11, Zagreb, 1988, str. 61-92; Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 14/15, Zagreb, 1988/89, str. 9-46; Diss, Univ. Zagreb, 1994.
2. U to su doba uredene tek dvije dionice *Istočnog perivoja: Zrinjski i Akademski trg* (Trg J.J. Strossmayera), a na današnjem je Trgu maršala Tita stočno sajmište.
3. Vrt je ustupljen Gradu za regulaciju ulice u listopadu 1882. PAZ, GPZ GO sign. 72 (kut. 79), ZV BiN 11 790 30. 10. 1882; uzeto na znanje SZ 9. 11. 1882, čl. 5.
4. PAZ, GPZ GO sign. 72 (kut. 79); GPZ 28 526, 20. 10. 1882. »... *gradska občina kani produžiti javni perivoj u širini sadanjega sajmišta do žakanijske željeznice i uzduž ove spojiti sa šetalištem priredjenim u produženju Zrinjskoga trga također do iste točke, pa tada odstupiti sveučilištu Franje Josipa I u tom perivoju primjeren prostor za botanički vrt...*« U članku *Osnova za uređenje grada Zagreba*, objavljenu u *Narodnim novinama* 14. ožujka 1883. godine, navodi se kako se o novoj regulatornoj osnovi »već prije dvije godine počelo misliti«, dakle, već 1881. Svjedočanstvo je toga rada i situacijski nacrt s početka 1882. godine.
5. *Izvjeshće... za 1884.* Građevni ured Gëtva te je godine izradio osnovu »za uređenje prostora među akademskom sgradom i laboratorijem, u produženju Zrinskoga trga«.
6. SZ, 27. 3. 1884, čl. 2; zaključeno da se spomenik postavi »među akademskom sgradom i kemičkim laboratorijem«, kako je zatražio darovatelj, kardinal Josip pl. Mihalović, te da se »naknadno« predlože nacrti.
7. Mješovito je povjerenstvo obišlo teren 25. veljače 1890. godine. Gradska je skupština o gradnji kolodvorskog kompleksa i pruge raspravljala 3. 3. 1890, čl. 103, 118, 119; 24. i 26. 3. 1890, čl. 118; 4. 8. 1890, čl. 383.
8. SZ 13. 6. 1892, čl. 218; ZV 19 508.
9. Taj se odbor sastojao od članova triju odbora: *Gradevnoga, Političkoga i Gospodarskoga*.
10. NN, 31. 8. 1894. *Kombinirani građevno-političko-gospodarski odbor*.
11. SZ, 3. 9. 1894, čl. 287.
12. Spomenik je otkriven 28. svibnja 1895. godine.
13. NN, 29. 4. 1895. *Uređenje nasadah iza kemičkog laboratorija*.
14. NN, 22. 1. 1895. *Umjetnički atelieri i sgrada za umjetničke izložbe*. NN, 11. 5. 1895. *Umjetnički paviljon*. Komentar rezultata natječaja i prihvaćene ponude *Dioničkog društva za gradnju brodova i strojeva »Danubius«*.
15. SZ 3. 8. 1896, čl. 256. Tvrtka *Danubius* obvezala se da će paviljon prenijeti u Zagreb i rekonstruirati ga »samo do konca ožujka 1897«. NN, 4. 8. 1896. Komentar skupštinske sjednice.
16. NN, 4. 9. 1896. *Gradske radnje*.
17. NN, 31. 8. 1894. (bilj. 10).

Kratice

- PAZ – Povijesni arhiv u Zagrebu
 GPZ – Gradsko poglavarstvo Zagreb
 GO – Građevni odsjek
 SZ – Skupština zastupstva grada Zagreba
 Izvjeshća... Izvjeshće o sveobčoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba
- HDA – Hrvatski državni arhiv
 ZV – Zemaljska vlada
 UO – Unutrašnji odsjek
 GO – Građevni odsjek
 KTO – kulturno-tehnički odsjek
 BiN – Odsjek za bogoštovlje i nastavu
 SB – Savska banovina
 TO – tehnički odsjek
 MKA – Magyar kiraly allamvasutak
- NSB – Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu
 MGZ – Muzej grada Zagreb
 NN – Narodne novine

18. SZ 5. 7. 1897, čl. 190. PAZ GPZ opć. sp. 19 532/IV. 1897. (uređenje Trga Franje Josipa). *Izješće... za 1897.*
19. PAZ GPZ op. spis. 248/1907. GPZ 18 153/1903. 20. 4. 1903.
20. HAZ GPZ opć. sp. 19 532/1897. U tom spisu, koji sadrži potpun troškovnik uređenja Trga Franje Josipa 1 u godini 1897, a nažalost ne i nacrt, objašnjava se kako je perivoj 1895. uređen »provizorno« zbog careva posjeta Zagrebu u jesen te godine.
21. SZ, 8. 6. 1897. čl. 168: odluka da se projekt rekonstrukcije paviljona naruči od jednoga arhitekta. SZ, 5. 7. 1897. čl. 190: odluka o »nastavku uređenja trga Franje Josipa« pozivom na nacrt i troškovnik *Gradskog građevnog ureda* pod brojem 19 532 (nav. u bilj. 18 i 20. U tom je spisu troškovnik datiran 6. 3. 1897. godine). U čl. 198 odbor *ad hoc* ovlašćuje se da ugovori izradu nacrti i troškovnika s arhitektima Hellmerom i Felnerom. *Izješće za 1897.* navodi među regulatornim nacrtima »detaljni nacrt za uređenje trga Franje Josipa«, a među »vrtljarskim radnjama« uređenje nasada na trgu.
22. *Izješće... 1894.* NN, 27. 2. 1894. *Sklizalište, trkalište i igralište iza »Hrvatskog doma«.*
23. *Spomenspis zagrebačkog klizalačkog društva 1871–1931. Sastavio dr. Franjo Bučar.* Zagreb, 1931. – Milan Lenuci bio je »utemeljitelj« i »časni« član toga društva i od 1874. brinuo se za uređenje klizališta. Do 1893. ono se neprestano premještalo, pa je tako među ostalim bilo na mjestu zgrade *Hrvatskog Sokola* (prvotno), u dva navrata na današnjem Rooseveltovu trgu te na bloku između Strossmayerova trga, Katančićeve, Gajeve i Trenkove ulice.
24. SZ 3. 8. 1896, čl. 271. NN, 4. 8. 1896. Komentar skupštinske sjednice.
25. SZ, 2. 5. 1892, čl. 170. *Hrvatskom Sokolu* odobren odstup gradskog zemljišta iza Doma za »ljetno gombalište« s time da se ne smije ograditi.
26. NN, 19. 2. 1902. *Uređenje zapadnog perivoja. »Po uzoru trga Franje Josipa... te će dolnja strana uz Poljski put gdje se sada nalazi klizalište ostati udubina.«*
27. PAZ GPZ op. sp. 248/1907. (ZV BiN 5 891, 30. 3. 1903). U muzeju bi se smjestile zoološka, geološka i mineraloška zbirka, a predviđena izgrađena površina iznosila bi otprilike 2 000 m².
28. Kao bilj. 27. NN, 18. 4. 1903. *Gradnja muzeja.* Komentar Lenucijeve osnove. SZ, 4. 5. 1903, čl. 100; prema Lenucijevu nacrtu GPZ GO 153/1903. za gradnju je muzeja ustupljeno gradilište (cca 2 000 do 3 000 m²).
29. NN, 1. 7. 1903. *Samoupravni odbor glavnog grada.* Društvu je za klizalište ustupljeno gradsko zemljište na *Južnom perivoju* između Mihanovićeve i Haulikove ulice.
30. *Spomenspis... (kao bilj. 23)*
31. »Obzor«, 9. 5. 1905. *Samoupravni odbor grada Zagreba;* molbe *Sokola* i *Kola* za ljetno igralište i ljetnu restauraciju. NN, 25. 5. 1905. Vrt »Kola«; opremu je projektirao Janko Holjac. »Obzor«, 30. 5. 1905. *Otvorenje »Kolovog« vrta.* »Obzor«, 31. 5. 1905. *Za ogradu ljetnog gombališta i igrališta »Hrvatskog Sokola«;* ogradu je sponzorirao Stjepan pl. Miletić. »Obzor«, 18. 8. 1905. »Hrvatski Sokol« u Zagrebu; otvorenje ljetnog vježbališta najavljuje se 17. rujna u sklopu svečanosti obilježavanja tridesete obljetnice opstanka društva.
32. »Obzor«, 29. 8. 1905. *O javnim igralištima.* Velik članak športaša i publicista Franje Bučara. Zalaže se za »velegradsko« uređenje klizališta i poziva na »projekt, koji je već davno izrađen u regulatornoj osnovi grada Zagreba«.
33. SZ 3. 12. 1906, čl. 231.
34. SZ, 4. 1. 1909, čl. 10.
35. PAZ GPZ GO sgn. 58, GPZ 42 088/1895; *Kombinirani odbor* razmatra 16. i 17. 12. 1895. predstavku dr. Schwarza. SZ 7. 2. 1896, čl. 5; predstavka se upućuje ministarstvu trgovine u Budimpeštu.
36. PAZ GPZ GO sgn. 58, UO ZV 34 037 16. 6. 1896; obavijest da se molba ne uvažava zbog financijskih razloga. SZ, 6. 7. 1896, čl. 235; odluka o ponavljanju predstavke. MKA 33 622 5. 11. 1896; uprava Željeznica priopćuje da će razmotriti gradnju vijadukta. O tome opširno u autoričinoj studiji *Regulatorna osnova Milana Lenucija za dio Zagreba od željezničke pruge do rijeke Save iz 1907*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 16/1992, 169–197.
37. PAZ GPZ GO sgn. 58, GPZ 46 564, 30. 9. 1901. s Lenucijevom ekspertizom od 20. 10. 1902. Ekspertizi prethode gradska odluka o sufinansiranju premoštenja (SZ, 11. 11. 1901, čl. 226) i primjedba uprave Željeznice o neestetičnosti planiranog premoštenja (MKA, 29 504, 22. 9. 1902).
38. PAZ GPZ GO sgn. 58; GPZ 1 910, 21. 2. 1903.
39. U međuvremenu je na dvije trećine prostora predviđenog za *Južni perivoj* uređen park, prema shemi ucrtanoj u projekt premoštenja pruge iz 1896. (Sl. 13). Prostor predviđen za rotor nije uređen kao park, nego je od 1907. bio ustupljen sportu, kao klizalište i igralište za tenis. Regulacijom iz 1920. sportski je teren namijenjen izgradnji, a perivoj smanjen za polovicu. Park na Starčevićevu trgu ostatak je *Južnog perivoja*, koji je 1887. predviđen kao premac Botaničkog vrta na južnoj stranici perivojskog okvira Donjega grada.
40. PAZ GPZ GO sgn. 58. GPZ 17 521. 20. 7. 1909. Vijadukt u Haulikovoj imao je biti prvi u nizu premoštenja pruge.
41. PAZ GPZ GO sgn. 58; Zapisnik ophoda 17. 3. 1911. Umjesto prelaza u produženoj Haulikovoj u razini pruge, između profila 1013/1014 pruge Žakanj-Zagreb gradi se podvožnjak visok 4 m, širok 15 m; kolnik 9 m, pješački hodnici 3 m.
42. PAZ GPZ GO sgn. 58. Podvožnjak je predan u promet 25. listopada 1913. godine (zapisnik predaje).
43. *Izješće za 1894.* Za te su perivoje nacrtani: »vozne ceste i putevi, nasadi i drvoredi te razsvjeta«, NN, 27. 2. 1894. »Sklizalište, trkalište i igralište iza »Hrvatskog doma««. NN, 31. 8. 1894. »Kombinirani građevno-političko-gospodarski odbor«.

Summary

Snješka Knežević

Lenuci and »Lenuci's Horseshoe«

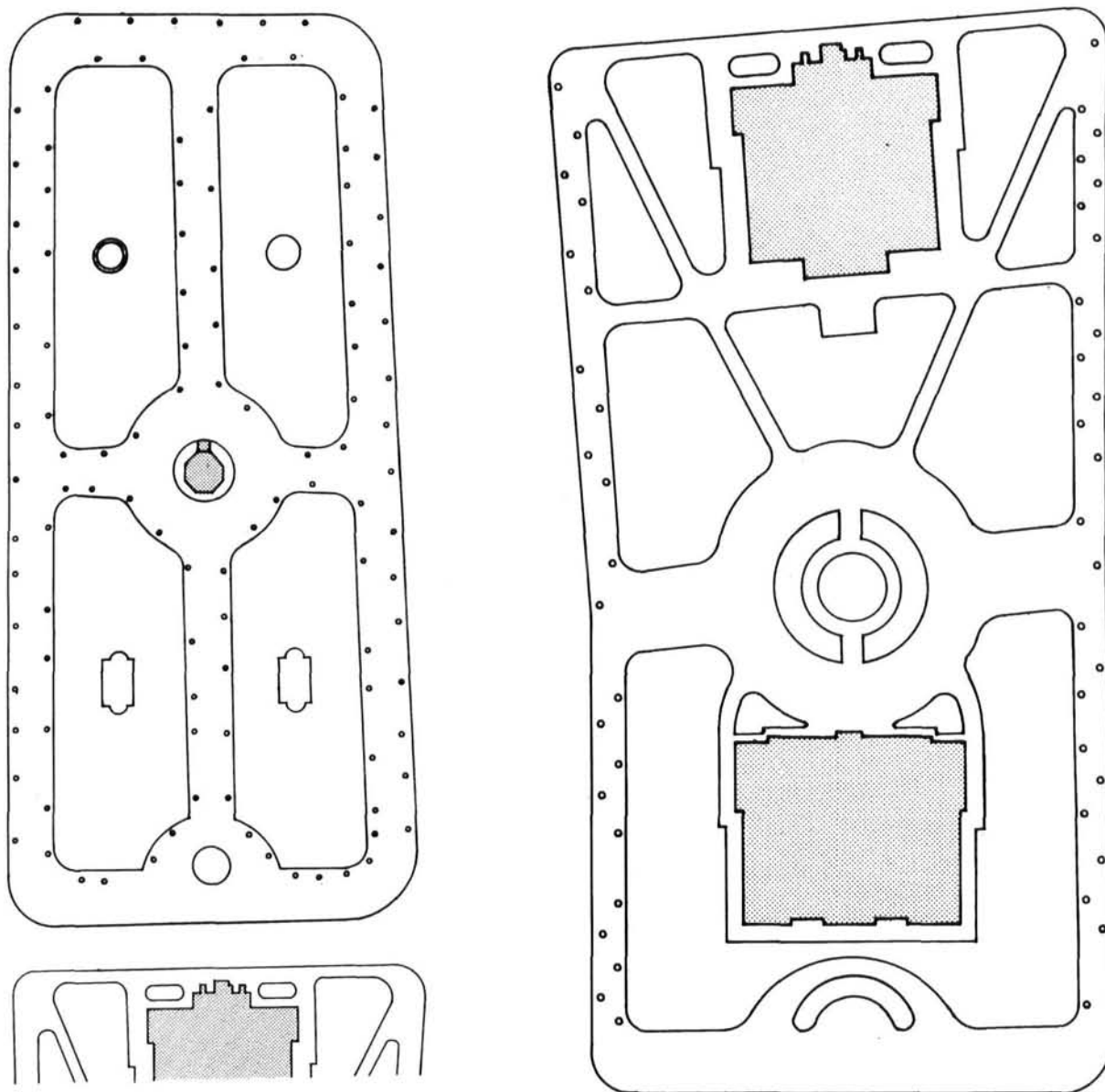
This paper deals with the role played by Milan Lenuci, the leading urban planner of Zagreb in the period 1892-1912, in the greatest urban development project of nineteenth-century Zagreb: the monumental ring of parks encircling the newly built Lower Town, which in the 1960s came to be called »Lenuci's horseshoe«. This name resulted from the widespread belief that this idea had originated with Lenuci. S. Knežević's research, conducted for a number of years and presented in several studies, shows that Milan Lenuci was not one of the original authors of this idea which was already formulated by the time he became an active member of the project. It is true, on the other hand, that

after joining the project, Lenuci did contribute detailed plans for several individual squares and also made a creative contribution to the realization of several segments of the green belt. More than that: by regulating what was then Franz Josef I Square (Today King Tomislav Square) in 1897, he created a model-blueprint applied in the subsequent regulation of several segments of the green horseshoe. Thus came into being a model with a grass parterre at the centre, and representative buildings needed in Zagreb at this point, facing one another at axial points, which was an ideal solution. However, his model was used only for the Square of Franz Josef I, and did not affect the other squares strung out along the horseshoe. It is the task of a future reconstruction of the park-belt encircling the centre of Zagreb to select those elements of Lenuci's model which would bring structural and stylistic unity to the now rather disparate ensemble of parts forming »Lenuci's horseshoe«.

Prilog – Annex

Poredbeni prikaz tlocrta perivoja Lenucijeve potkove
Comparative presentation of plans for the parks in Lenuci's horseshoe

Crteži: Sanja Šerbetić, dipl. inž. arh.
 Drawings by Sanja Šerbetić, dipl. ing. arh.

1. Ishodište: perivoj Trga N. Š. Zrinskoga. Definiran 1870. regulacijom Ruperta Melkusa i 1876. odlukom o smještaju palače Akademije (1877/79)
 Crtež je izveden iz nacrtu perivoja iz 1875, katastarskog snimka iz 1913. i nacrtu iz 1923.

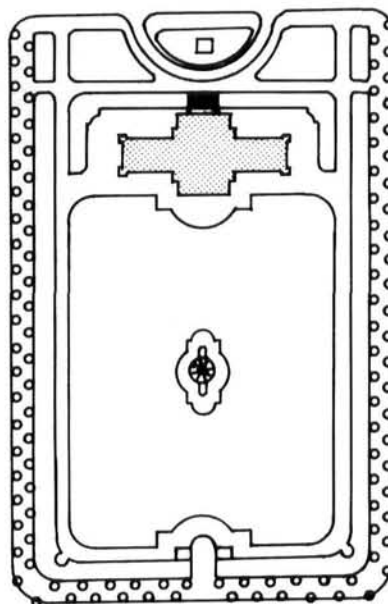
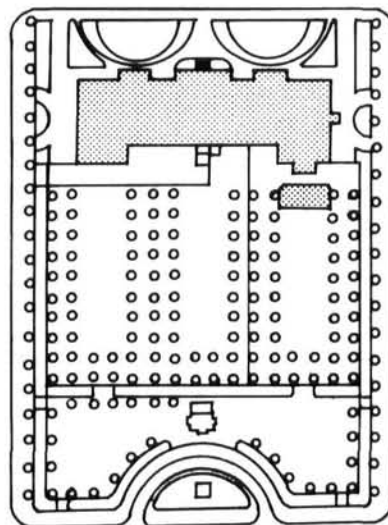
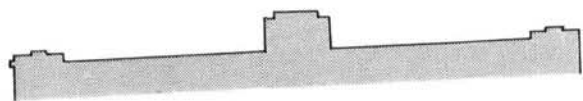
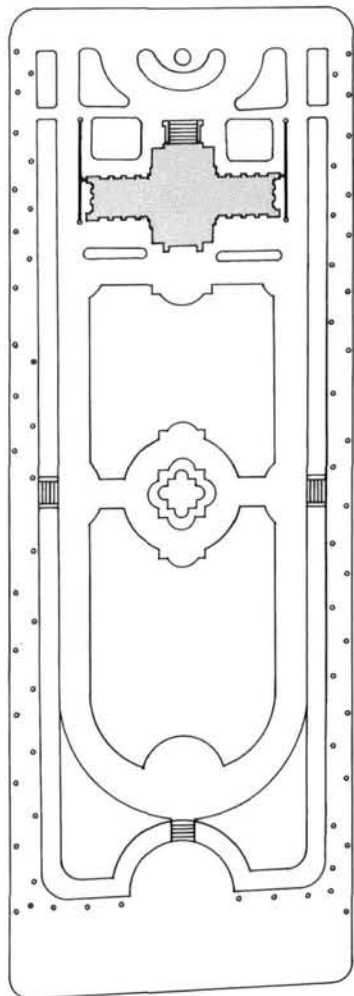
1. Starting point: the park on Nikola Šubić Zrinski Square. Defined in 1870 by Rupert Melkus's regulation and the 1876 Decree regarding the site of the Palace of the Academy (1877/79)
 The drawing is based on the park plan of 1875, the land-registry documentation of 1913 and the plan of 1923

2. Razrada: perivoja Trga J. J. Strossmayera. Definiran regulacijom iz 1884.

Crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacrtu perivoja iz 1923.

2. Realization: of the park on Josip Juraj Strossmayer Square. Defined by regulation of 1884

The drawing is based on the land-registry documentation of 1913 and the park plan of 1923

3. Model: perivoj Trga kralja Tomislava. Definiran Lenucijevom regulacijom iz 1897.
Crtež je izveden iz katastarskog snimka iz 1913. i nacрта perivoja iz 1923.
3. Model: park on King Tomislav Square. Defined by Lenuci's regulation of 1897
The drawing is based on the land-registry documentation of 1913 and the park plan of 1923

4. Primjena modela: planirani tlocrt Zapadnog perivoja iz 1906. Preprt Lenucijeva projekta iz 1906.
4. Application of the model: the plan of the West Park dated 1906 Copy of Lenuci's 1906 project